

Szóbeli mesék 19. századi nyomtatott forrásai

Berze Nagy János első jelentős publikációja, a *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből* című mesegyűjtemény 1907-ben jelent meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. köteteként.¹ E gyűjtemény a sorozat első műfajspecifikus darabja, melynek további különlegessége, hogy egy néhány településből álló, jól körülményezhető tájegységet reprezentál, ezen belül is a publikált 88 mese nagy része (63 szöveg) egyetlen településről, a gyűjtő Berze Nagy és a gyűjtésben segítséget nyújtó felesége, Losonczy Emma tanítónő falujából, a Heves megyei Besenyőtelekről származik.² A meseszövegeket többségükben 1903 novembere és 1905 februárja között jegyezték le.³ Berze Nagy kéziratok hagyatékából további tizenegy, Besenyőtelekről és Pusztahanyról való mesét közölt Banó István és Dömötör Sándor.⁴ Ezeket eredetileg a gyűjtő minden bizonnyal a kötetbe szánta.⁵ A gyűjtés módszertana a kor elvárásának megfelelő volt: a hallott szövegek nagyobb részben a mesélés ideje alatt kerültek lejegyzésre, kisebb részüket pedig emlékezetből rögzítette a gyűjtő.⁶ Berze Nagy min-

¹ A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Kovács Csabának és Ispán Ágota Lídiának a levéltári források és a felhasznált sajtóanyag feltárásában nyújtott segítségükért. Tokaji Nagy Erzsébetnek és Süvegh Veronikának pedig az OSZK ma már használaton kívüli ponyvajelzeteinek azonosításáért tartozom köszönettel.

Berze Nagy 1907. Reprint kiadása a Nemzeti Örökség kiadónál jelent meg évszám jelzése nélkül, érthetetlen és meglepő módon nem Berze Nagy, hanem a sorozatszerkesztő Vargha Gyula neve alatt: *Népmesék Heves- és Jász-Nagy-Kun[!] Szolnok megyéből* [2016].

² A szövegek melletti helymegjelölés szerint további tizennégy mese Egerből, hat Tiszafüredről, három Pusztahanyból (a Hanyi puszta Szent Anna kápolnája búcsújárárhely, ma Erdőtelekhez tartozik), egy Gyöngyösről és egy Mezőtárkányról, azaz többségükben palócként számon tartott területről való.

³ 1903 novembere előttről csak két szöveg datálódik: 1902 januárjából Berze Nagy saját édesapjától jegyzett le egy mesét (*Mit mond a varnyú nyáron meg mit mond télen*. Berze Nagy 1907: 546.), valamint egy gyöngyösi meseszöveg 1903 augusztusából (*A légy meg a bolha*). Utóbbi mese a kötetben az egyetlen, melynél az adatközlő megjelölése hiányzik, Berze Nagy saját jelzése szerint e szöveget emlékezetből írta le. (Berze Nagy 1907: 545.)

⁴ Banó–Dömötör 1960: 173–207. (231–235.) A közölt mesék címei a következők: Az elátkozott királykisasszony, Hamis Jankó, A búbajos lakat, Két aranyhajú királyfi, Az aranyhaju gyerekek, Fejérlófia, Kapanyelű Facika, A megváltott leány, Az aranyhajú ördög, A görög, Péter meg az imádság.

⁵ Banó–Dömötör 1960: 231. Berze Nagy mesekatalógusába saját, kéziratban maradt mesejegyzései is bekerültek. Innen tudható, hogy ötvenhárom meseszöveg kimaradt az 1907-es kötetből, közülük huszonkettő Besenyőtelekről való, ebből közölte Banó és Dömötör tizenegyet. Berze Nagy 1957: 713–714.; Banó 1979: 579.

⁶ „A mesékre vonatkozólag még az a megjegyezni valóm van, hogy a t. olvasó úgy kapja, a mint én hallottam őket. Nem stilizáltam rajtuk semmit. Legnagyobb részét mindjárt a hallomás után, ott a helyszínen papírra vetettem, másrészt pedig emlékezetből írtam le.” Berze Nagy 1907. XIX. Katona Lajos a kötet bevezetőjében írja: „Meséinek előadásában szerencsés középuton jár a közlő a stenographiai vagy épenséggel phonographiai hűségű pillanatfölvétel és a szabadon stilizáló modor között.” Berze Nagy 1907: IX. A mesék hitelességéről lásd még Banó 1979: 580. A korabeli gyűjtési módszertanról ír Gulyás 2010: 45–53.

den esetben megjelölte a gyűjtés helyét és idejét, az adatközlőket szisztematikusan fel-tűntette. A mesélőkről közölt kulturális és társadalmi jellemzőket is (kor, foglalkozás, családi állapot, írni és olvasni tudás), még ha azt minimálisan és nem is következetesen tette. A kötethez Katona Lajos készítette a jegyzeteket. A sorozat szerkesztője, Vargha Gyula az előszóban a következőket írta: „Berze Nagy János gyűjteményének becsét különösen az emeli, hogy meséi a legjobban elbeszélte magyar mesék közé tartoznak. Nem kis mértékben megvan bennük az a tulajdonság, a mi Arany László népmeséit oly páratlanokká tette, hogy olyanok, mintha a legjobb mesemondót hallgatnók.”⁷

E kötet már csak a fent említettek miatt is figyelmet érdemelne, ugyanakkor mindezekon túl úgy tűnik, hogy Besenyőtelek mesekincse kivételes lehetőséget nyújt arra is, hogy a nyomtatott írásbeliség szájhagyományozó szóbeliségre gyakorolt hatását megfigyelhessük. Jelen dolgozatban éppen arra, a hazai folklorisztikában kevésbé kutatott folyamatra szeretném ráirányítani a figyelmet, ahogyan az írásbeliség közvetítette meseszövegek utat találtak az alsóbb társadalmi rétegek néphagyománya felé, és néhány konkrét esetben azokból bizonyíthatóan magyar (nyelvű) népmeseszövegek váltak.

Néhány évvel Berze Nagy mesegyűjteményének megjelenését követően a magyar mesék egyik első német fordítója,⁸ Elisabet Róna-Sklarek egy érdekes cikket közölt a Heinrich-émlékkönyvben.⁹ A kötet öt népmeséjéről kimutatta, hogy azok mintái a Grimm testvérek *Kinder- und Hausmärchen*ben kiadott könyvmeséi voltak.¹⁰ E besenyőtelki szövegvariánsok a következő címeken¹¹ jelentek meg: 1. *A fejír madár* (KHM 47), 2. *Hamupipőke* (KHM 21), 3. *Nemfélék Jankó* (KHM 37), 4. *A négy egytestvér* (KHM 129) valamint 5. *A faladár ló még az aranyhajú királykisasszony* (KHM 89).¹² Az 1–4. számú meséket ugyanaz a mesemondó, Gyűrő Klára besenyőtelki parasztasszony mondta el 1904 márciusában, az 5. mesét a gyűjtő egy Szabó Borcsa nevű öreg parasztasszonytól hallotta ugyanazon év augusztusában.¹³ Fennmaradt két levél,

⁷ Berze Nagy 1907: V–VI.

⁸ Sklarek 1901; Róna-Sklarek 1909 (2013) Berze Nagy gyűjteményéből is fordított tizenhárom mesét. Gulyás 1917: 113.

⁹ Róna-Sklarek 1912. Heinrich Gusztáv egy cikkében úgy nyilatkozott, hogy ő maga is közölt Grimm meséket iskolai német tankönyvek számára, melyeknek saját bevallása szerint a nyelvét és a stílusát is módosította. Heinrich 1895: 639.

¹⁰ Róna-Sklarek korábban a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*-ban szövegeket közölt a mesék Grimm párhuzamairól (1908. XVIII. 228–230. Hivatkozta Fülöp 2003: 179.) A Grimm-meseszövegek alakulástörténetéről lásd Nagy [2007] 2015.

¹¹ Berze Nagy egy levelében úgy nyilatkozott, hogy az általa lejegyzett mesék címeit is a mesemondók adták: „[...] gyűjtői munkásságomban annyira a színpadok mögé rejtöttem, hogy még a mesék címeit is a mesélővel állapítottam meg.” Idézi: Banó 1979: 580.; Banó-Fülöp 1977: 48.

¹² 1. Berze Nagy 1907: 356–358. (Grimm 2009: 179–186. *A gyalogfenyőőröl.*); 2. Berze Nagy 1907: 80–83. (Grimm 2009: 97–102. *Hamupipőke.*); 3. Berze Nagy 1907: 290–294. (Grimm 2009: 151–154. *Hüvelyknóc.*); 4. Berze Nagy 1907: 501–503. (Grimm 2009: 453–455. *A négy nagy tudományú fivér.*); 5. Berze Nagy 1907: 208–213. (Grimm 2009: 321–325. *A libapásztorlány.*)

¹³ Itt szeretném megjegyezni, hogy Róna-Sklarek ugyan csak öt mesét vizsgált, ennél bizonyosan több besenyőtelki mesét lehet visszavezetni Grimmék meseszövegeire. *Az ördög három aranyhajszála* címen közismert Grimm-mesével (ATU 461, KHM 29; Grimm 2009: 121–125.) például teljesen megegyezik a Berze Nagy kéziratos hagyatékából *Az aranyhajú ördög* címen közölt mese (Banó-Dömötör 1960: 200–203.), melyet 1904 márciusában gyűjtöttek ugyanacsak Gyűrő Klárától.

melyeket Róna-Sklarek írt Berze Nagynak Berlinből az 1910-es évek elején.¹⁴ Különösen az első nagyon tanulságos a Grimm-mesék magyar falusi lakosság körében való elterjedésére vonatkozólag.¹⁵

„[...] Valóban kár, hogy semmit nem tudtam ezen öt mese történetéről és csak sejtelmekre voltam utalva. – Szabad-e feltennem egy kérdést? A zsidó mesemondónőnek ez a »közvetítő szerepe« tényeken nyugszik-e vagy csak feltevés? Igen érdekes és tanulságos dolog lenne, valóságos iskolapéldája az irodalomnak a népmesére gyakorolt hatásának. Én más utat sejtettem. Nekem azt mondták, (egy Abonyban élő orvostól tudom), hogy az ottani asszonyok fiatal korukban gyakran szolgáltak városban, és azt gondoltam, hogy talán ott ismerték meg a Grimm-meséket (mint pesztonkák a városi családnál) vagy esetleg az iskolai olvasókönyvekben van meg egyik-másik Grimm-mese magyar fordításban. Ez a fonón keresztüli út azonban sokkal bájosabb és szebb lenne!”¹⁶

A levelet Róna-Sklarek válaszul írta Berze Nagy egy korábbi levelére, utóbbi azonban sajnos eddig nem került elő. Az előzmények ismerete nélkül csak feltételezésekkel élhetünk arról, hogyan is kell érteni az idézett levélben foglaltakat. Az említett mesék minden bizonnyal megegyeznek a Róna-Sklarek cikkében bemutatott, Berze Nagy meséivel párhuzamba állított öt, eredetileg a Grimm testvérek gyűjteményéből származó mesével. A töredékes adatok alapján úgy tűnik, hogy Berze Nagy egy bizonyos zsidó mesemondónőben jelölte meg a Grimm-mesék közvetítőjét.¹⁷ Róna-Sklarek a könyvmesék magyar népmesékké válásának több lehetséges útját vázolta fel (a városi családoknál pesztonkaként dolgozó falusiak közvetítésével és iskolai olvasókönyvek révén) azonban úgy tűnik, hogy Berze Nagy más csatornát, a falu fontos közösségi helyszínét és eseményét, a fonót jelölte meg, ahol megismerkedhettek a besenyőtelkiek a Grimm-mesékkal. Azt azonban nem tudjuk, hogy a fonóban felolvasták vagy valaki (az említett zsidó mesemondónő?) fejből mondta el e meséket.¹⁸

Róna-Sklarek a Grimm-mesék és Berze Nagy-féle gyűjtés szövegei közötti párhuzamokat bemutató dolgozatának felvetéseit Solymossy Sándor filológiai mélységeiben is megvizsgálta.¹⁹ Arra a kérdésre keresett választ, hogy konkrétan milyen közvetítő szövegekből tanul(hat)ták meg a Grimm-meséket az azokat Berze Nagynak továbbmesélő mesemondónők. Az említett öt mesét Solymossy az 1913-ig magyarul megjelent Grimm-kiadványokkal vetette össze.²⁰ Megállapította, hogy néhány

¹⁴ Banó-Dömötör 1961: 351–354. illetve Banó-Fülöp 1977: 175–179 (269).

¹⁵ Elisabet Róna-Sklarek Berze Nagy Jánoshoz. Berlin, 1912. 06. 02.

¹⁶ Banó-Fülöp 1977: 176.

¹⁷ Az 1910. évi népszámlálás szerint Besenyőtelek lakosságának kevesebb, mint 1%-a volt izraelita az adatfelvétel időpontjában (9 férfi és 15 nő). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XXXII-23-h 692. doboz. Az 1910. évi népszámlálásfeldolgozási táblái.

¹⁸ A felolvasás paraszti gyakorlatához lásd például Benda 1978: 301. valamint Fehér Zoltán 20. század közepére vonatkozó bátyai (Bács-Kiskun m.) adatát: „Szokásban volt 30–40 éve, hogy téli esteken egy-egy házhoz összejöttek, ahol valaki a Göre Gábor könyvekből olvasott föl a társaságuknak.” Fehér 1978: 330. A kollektív olvasásról lásd még Roche 2011 és Labádi 2011.

¹⁹ Solymossy 1913.

²⁰ Solymossy az általa ismert valamennyi, összesen tizennégy magyar nyelvű Grimm-kötetet vonta be a vizsgálatba. A magyar nyelvű Grimm-mesék válogatott bibliográfiáit lásd: Voigt [1963] 2007–2009; Kozocsa 1963; Domokos–Gulyás 2007–2009.

besenyőtelki népmese verses szövegbetétje²¹ az egyik korai magyar nyelvű Grimm gyűjteményben közölt versekkel mutatnak egyezéseket. Úgy találta, hogy a kérdéses mesék versbetétes részei a Halász Ignác fordításában több kiadásban is megjelent mesekötetből származnak.²² E néhány mese tehát közvetlenül vagy valamilyen áttételen keresztül közvetve e Grimm-mesekönyvből származnak.²³ Ugyanakkor Solymossy azt is észrevette, hogy a Halász fordította kötetben az öt mese közül csak három van meg, a *Nemfélék Jankó* és *A négy egytestvér* című szövegek hiányoznak.²⁴ A mesemondók szövegváltozatait tovább elemezve Solymossy azt feltételezte, hogy valamilyen közvetítő kiadványon keresztül juthattak Besenyőtelek mesekincsébe azon mesék, amelyek versbetétei bizonyosan a Halász-féle kötetből származnak. Solymossy Berze Nagy gyűjteményének egy eddig nem említett meséjéről azt állapította meg, hogy az két Grimm-mese – *A három erdei emberke* (Grimm 13. sz.) és a jól ismert 24. *Holle anyó* (Grimm 24. sz.) – kontaminációjából jött létre.²⁵ A mese magyar nyelvű nyomtatott előzményét pedig egy ponyvakiadványban találta meg.²⁶ Solymossy meglátása az, hogy a „népi füzetké”, azaz a ponyvanyomtatványok kifejezetten nagy hatást gyakoroltak a besenyőtelki mesekincsre.²⁷ Dolgozatában megjelölt néhány olyan ponyvakiadványt, melyeket esetleg kapcsolatba lehet hozni Beze Nagy János népmeséivel.²⁸

²¹ *A fejír madár* és a *Hamupipőke* című mesék (Berze Nagy 1907: 356–358., 80–83.) versbetétjeit hozta példának Solymossy (1913: 4.).

²² Solymossy 1913: 4. A Halász-féle kötetek: Grimm 1878; 1899. A könyvkereskedők egyletének lapja, az újonnan megjelent könyvek rovatban adott hírt a kötet megjelenéséről. „Grimm testvérek után Gyermekmesék. Halász Ignác. Számos fametszetű ábrával. 1878. Bp. Eggenberger. 288 l. Papírkötésben 1 frt 20 kr.” *Corvina*. 1878. november 1. I. (5.) 35. Ugyanebben az évben a karácsonyi vásárra e kötet díszkiadása is megjelent nyolc színezett képpel, képes díszkötésben. („Ára 1 frt 80 kr.”) *Corvina* 1878. december 24. I. 7. 51–52. 1899-ben az Athenaeumnál 321 lapon újra kiadták a meséket: Grimm 1899. Voigt Vilmos a Grimm fordítások bibliográfiájában egy 1878-as, egy 1887-es és egy 1889-es kiadásról tud. Voigt [1963] 2007–2009: 123.

²³ Solymossy az „újabb” kutatásokra alapozva érdekes megállapítást tett a szóbeliségben élő népmesék kialakulásáról és a meseszövegek terjedéséről: „[...] a szövegváltozatok, eltérések nem a mesemondó önkényes és pillanatnyi ihletből eredő elkalandozásai, nem a képzelet, spontán hozzácsatolt újításai minden egyes elmondáskor. A népnek mindig erősebb és biztosabb az emlékezete, mint a fantáziája, a mely korán sem oly szabad és csapongó, mint a meseváltozatok után hinnők.” Solymossy 1913: 6.

²⁴ Solymossy 1913: 5.

²⁵ *A jószívű árvalány*. Berze Nagy 1907: 244–249. Elmondta: özv. Bozsikné (1904. febr.). A két Grimm mesét lásd *A három erdei emberke* és *Holle asszony* címen: Grimm 2009: 64–69. és 108–110.

²⁶ *Az árvát nem hagyja el az Isten*. Budapest: Rózsa. 1892. Solymossy 1913: 8. (Solymossy e kiadványt Bucsanszkyhoz kapcsolta, de 1892-ben Bucsanszky már nem élt, veje, Rózsa Kálmán vitte tovább a kiadót.)

²⁷ Solymossy 1913: 8.

²⁸ A ponyvák címeit Solymossy és a kötet jegyzeteit készítő Katona nem mindig pontos hivatkozásai szerint adom meg. Solymossy a *Buli Jankó* című besenyőtelki mesét „Bulyi Jankó élete és viselt dolgai [!]” című ponyvával hozta összefüggésbe, a *Tilinkó* címűt a „Kopáló Mátyás” és a „Többsincs királyfi” címűekkel. *A próbára tett királyfi* címűt pedig a „Vénusmadár” című ponyvával. Katona Lajos a mesékhez írott jegyzeteiben ezeken kívül még a következő ponyvai párhuzamokra is utalt: *A Daru János* című mesénél „A bűnbánó vagy: A sziklához lánczolt Gergely” (Berze Nagy 1907: 576.), *A hét darunál* pedig a „Szép Elizke” című ponyvára (Berze Nagy 1907: 572).

Arra is felhívta a figyelmet, hogy a Grimm-mesék ponyvaátdolgozásai Magyarországon nagyon elterjedtek.²⁹ Bár az említett öt Grimm-mese egyikének sem találta meg ponyvai származékát, azt feltételezte, hogy ezek is megjelentek vásári füzetekben. Solymossy tanulmányának konklúziója tehát az, hogy e közelebbről nem ismert ponyvamesék közvetítésével jutottak el a falvakba a kérdéses szövegek, e vásári nyomtatványok révén ismerték meg Berze Nagy mesemondói is a meséket.

Az eredeti (és később módosításra szorult) koncepcióm az volt, hogy a Berze Nagy 1907-ben publikált meseszövegeit összevetem az egyes mesetípusok ponyvaváltozataival annak érdekében, hogy igazoljam vagy cáfoljam Solymossy feltételezését a ponyvák közvetítő hatásáról. Különösen a tárgybeli öt mese ponyvaváltozatát szerettem volna megtalálni. Arra is kíváncsi voltam, hogy egyáltalán filológiai módszerekkel bizonyítható-e a nyomtatott írásbeliség szóbeliségre gyakorolt közvetlen hatása. Az MNGy IX. kötetében publikált mesék közül a besenyőtelkiek kiemelésével a vizsgálatra különösen alkalmasnak tűnő korpusz jött létre, hiszen nagyszámú szöveg áll rendelkezésre egy kis területről, továbbá azért is, mert levéltári források alapján feltárhatóak a gyűjtés idején a település olvasni tudására vonatkozó adatok. Ezeket egymásra vetítve pedig lehetőség nyílik megrajzolni a szájhagyomány és az írásbeli szöveghagyomány kölcsönhatásának egyik aspektusát egy mikrokörnyezet esetében a 20. század elején.

Bár önálló publikációként nem létezik magyar ponyvamese-katalógus, a magyar népmese-katalógus kötetekének készítői a szerkesztés során számos ponyván megjelent mesei szüzsét is dokumentáltak.³⁰ Schram Ferenc Kovács Ágnes megbízásából³¹ néhány nagyobb közgyűjtemény ponyvai szöveganyagának áttanulmányozását követően a ponyvamesék 205 tételes katalógusát állította össze.³² Egyelőre ez a kiadatlan jegyzék tekinthető az eddigi legteljesebb magyar ponyvamese-katalógusnak.³³ Az MNK-ban hivatkozott ponyvamesék és e kéziratot jegyzék alapján végeztem a Heves megyei mesékkal esetleg kapcsolatba hozható ponyvamesék feltárását. Igyekeztem a ponyvákat a feltételezett szövegelőzményekkel, a magyar nyelvű Grimm kiadványokkal és a feltételezett származékokkal, azaz Berze Nagy-gyűjtötte mesékkal is összehasonlítani. A ponyvanyomtatványokon olvasható mesék megszövegezése jellemzően igen kreatív átdolgozások eredménye, Berze Nagy meséi viszont egyszerűek és nem túl terjedelmesek, ami megnehezíti a szövegek összehasonlítását. Arra az eredményre jutottam, hogy ha nem is mindig, de szerencsés esetekben szövegfilológiai módszerekkel mégis kimutathatóak biztosan egymásból származó szöveghelyek.³⁴ A Besenyőtelekről származó meseszövegeknek nagyjából a fele tartozik olyan mesetípusba, melynek van

²⁹ Példaként említi, hogy a Grimm 60. sz. mese (Grimm 2009: 234–248. A két testvér) az „Aranymadár” című Rózsa Kálmán ponyvában (1897) olvasható.

³⁰ Az MNK kötetei az (akkori nevén) MTA Néprajzi Kutató Csoport keretein belül készültek, az 1960-as évektől kezdve, évtizedeken keresztül, Kovács Ágnes irányítása alatt.

³¹ Pogány 1978: 369.

³² Schramm[!] Ferenc: *Ponyvák a Széchényi Könyvtárban és a Szabó Ervin könyvtárban.* (A tartalommutatót összeállította Voigt Vilmos). Kézirat, MTA BTK Néprajztudományi Intézet. Köszönöm Benedek Katalinnak, hogy a katalógust a rendelkezésemre bocsátotta.

³³ A készülő magyar ponyvamese-katalógusról lásd Domokos 2015a.

³⁴ Újabbán erről: Mikos 2015, Domokos 2015b 45–72.

(legalábbis eddig feltárt) ponyvamesei párhuzama. A Róna-Sklarek és Solymossy által vizsgált öt, a Grimm testvérektől eredő besenyőtelki mese szüzséje közül kettőnek előkerültek ponyvamesei változatai.³⁵ Kiderült, hogy az öt mesén kívül legalább még egy, az 1907-es kiadásból kimaradt besenyőtelki mese is Grimm-szöveg, ennek szintén van ponyvai párhuzama.³⁶ Az azonos típusba tartozó meseszövegek hasonlósága azonban természetesen nem jelenti automatikusan, hogy kapcsolat és nem pusztán párhuzam áll fenn a szóbeliségből gyűjtött és a ponyván kiadott meseszövegek között. Szövegek egymásból való származását, azaz közvetlen, *genetikus* kapcsolatot³⁷ Berze Nagy mesegyűjteményből egyelőre egy ponyvakiadvány, a *Bulyi Jankó nevelése és tettei* című esetében tudtam minden kétséget kizáróan kimutatni.

BULI JANKÓ MESÉJE

A Heves megyei mesével rokonságot mutató ponyvamese Bucsánszky Alajosnál jelent meg *Bulyi Jankó nevelése és tettei* címen, négy másik mesével egybefűzve egy sorozat részeként.³⁸ A füzetben évszám nincs jelölve, csak sorozati szám (22.). Petrik Géza *Magyar könyvészetében* (1860–1875)³⁹ szerepel a kiadvány, így annyit tudunk, hogy az 1875 előtt jelent meg először. A mese besenyőtelki változatát Szabó Julcsa mondta el Berze Nagynak 1903 novemberében.⁴⁰ Berze Nagy mesemondói között vélhetőleg több, de legalább két Szabó Julcsa is lehetett, ugyanis e név összesen tíz mese mellett olvasható,⁴¹ azonban egymást kizáró járulékos adatok kíséretében: például „Szabó Julcsa öregasszony”, „Szabó Julcsa (Hörcksikné) parasztasszony”, „Szabó Julcsa 35 éves, írni-olvasni tudó asztalosné (jászárokszállási születésű).” A *Buli Jankó* című mese mellett csupán a társadalmi-kulturális státusz tekintetében kevésbé informatív „Szabó Julcsa asszony” megjelölés szerepel.⁴² Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy az írni és olvasni tudó asztalosnétól⁴³ ugyanabban az évben és hónapban gyűjtött Berze Nagy, mint a *Buli Jankó* elmondójától, így talán e mese is az olvasni tudó asztalosnétól származ-

³⁵ Ezek a *Nemfélék Jankó* (ATU 326) és a *Hamupipóke* (ATU 510A) címen jelentek meg a kötetben: Berze Nagy 1907: 290–294. és 80–83. Ponyvaváltozataik a következők: *Bátor Jancsi...* 1853: 2–8. *Bátor Tamás...* 1875. és *Kusza Bódi...* 1891. (A mese egy másik, *A sárkányvár*; vagy: *Az óriás erejű fiúnak és a sárkányok által elrablott szép király lánynak igen szép és mulattató története* című ponyva után következik a 24–32. oldalakon. Az OSZK ponyvatárában *A sárkányvár...* címen a PNY 3316 szám alatt van katalogizálva. (Régi, az MNK-ban hivatkozott jelzete: 41/33). A Hamupipóke ponyvaváltozatai: *Az özvegy ember és árva lány*. 1853: 3–14. és Tatár Péter verses szövege: Tatár 1864. (további kiadások: 1869, 1874, 1879). MNK 2. 1988: 135; 275. Tatár Péter Regekunyójáról lásd Mikos 2015.

³⁶ *Az aranyhajú ördög* (ATU 326) Banó–Dömötör 1960: 200–203. *Ágrólszakadt Anti...* 1882.

³⁷ A genetikusan egymásba kapcsolódó szövegláncokról részletesebben Domokos 2015b: 16–21.

³⁸ OSZK PNY 4930 (régijelzete: 69/77) *Őt igen szép történet és tündéres rege az őskorból ifjak és öregek számára*. Pest: Bucsánszky (22. sz.) 1–9.

³⁹ Petrik 1885: 39.

⁴⁰ *Buli Jankó*. Berze Nagy 1907: 301–305.

⁴¹ 18; 19; 22; 25; 30; 31; 39; 44; 51. és 55. számú mesék.

⁴² Berze Nagy 1907: 305.

⁴³ 19. számú mese: Rózsa még Viola. Berze Nagy 1907: 138–149.

zik. A meseszöveg a magyar mesekatalógus besorolása szerint az MNK 650D*+AaTh (ATU) 1159 típusokba tartozik.⁴⁴ Ez a típuskombináció a besenyőtelki variánson kívül csupán egyetlen, e szövegnél később publikált csángó mese esetében fordul elő, mely motivikailag eltérő elemekben bővelkedik, szövegszerűen távol áll Berze Nagy meséjétől.⁴⁵ A besenyőtelki szöveg az MNK 650D* Buli Jankó mesetípus valamennyi ismert magyar változatát tekintve a Bucsánszky-féle ponyvaszöveghez áll a legközelebb: a két meseszövegnek nem csak a cselekménye azonos szinte teljesen,⁴⁶ de az elemek sorrendjében, a motívumokban és még gyakran a szófordulatokban is egyezéseket találunk. A szóbeliségből gyűjtött változat kidolgozottsága, stílusa egyszerűbb és rövidebb a ponyvaváltozatnál, utóbbi a műfajára jellemző, dagályos stíluselemeket viseli magán. Kovács Ágnes szerint e ponyvaváltozat hozzájárult ahhoz, hogy a mese az egész magyar nyelvterületen, de különösen a palócság lakta területen elterjedjen.⁴⁷ Az alábbiakban módszertani kísérletként, egymás mellett mutatom meg a két mese néhány párhuzamos szöveghelyét arra vonatkozó példaként, hogyan alakította a nyomtatott írásbeliségből származó meseszöveget a falusi mesélő asszony.

Bucsánszky Alajos	Berze Nagy János
Majd elmegyek az erdőre mond Jankó, vágok magamnak csépnek valót, osztán elmegyek cséplést keresni. Ezzel fogja Jankó a fejszét, s tarisznyát, bele egy fél kenyeret és megy az erdőre, vágott magának egy 25 öles csépnyelet és egy 15 öles cséphadarót. (3.)	Elmënt az erdőre, ott levágott egy tizenötöles, még egy tizöles hosszú fát, abbú cséphadarót csinát, összekötte egy rudallókötellel, oszt elindút cséplést keresni. (301.)
Ekkor Jankó hazamegy, azt mondja az anyának, édes anyám! kérje kend össze valamennyi zsák, és ponyva van a faluban, és varjon kend abból nekem egy zsákot. (4.)	Jankó hazaér, aszongya az annyának: »Écs anyám! széggye össze a faluba a zsákokot, ponyvákot, a zsákokot fejcsse ki, oszt az egészsbű varjék égyet, de sebésen, mer sieték!« (302.)

⁴⁴ MNK 2. 1988: 378. A mese szüzséje a következő: Egy szegény özvegyasszony fiát dolgozni küldi. A fiú hatalmas csépnyelet és cséphadarót készít magának. Elmegy vele a királyhoz szolgálatot keresni. Egy nagy kazal búzát kell a fiúnak kicséplnie, ebből a bére egy zsáknyi. Erre a fiú hazamegy és az anyjával varrat egy óriási nagy zsákot. Ebbe beleteszi a király összes búzáját. A király mérgében egy vad bikát küld a fiúra, hogy ölje meg, de a fiú sikeresen legyőzi. Hazamegy, a cséphadarót a házuknak támasztja, ettől az összedől. A király nem nyugszik bele, hogy a fiú elvitte minden búzáját, ezért elhívja, az elátkozott várába. Ha egy éjszakát túlél, nekiadja azt. Itt találkozik egy fiú az ördöggel, akinek megtetszik, hogy a fiú tud muzsikálni, szeretné megtanulni. A fiú a vasajtóba szorítja az ördög kezét, ezzel legyőzi. A király a várat a fiúnak ajándékozza.

⁴⁵ Erön túl való. Horgor 1908: 261–275. (Csabai György, Tatrang)

⁴⁶ A ponyvai szövegváltozatban a fent említett két próbatétel között még egy feladatot kell a főhősnek teljesítenie: a király vadállatok lakta kertjéből egy szekér fát kell hoznia. Ez a rész hiányzik a besenyőtelki változathól, egyebekben teljesen megegyezik a két mese cselekménye.

⁴⁷ Kovács 1977b: 386.

<p>A bika azonnal utána fut Jankónak. Jankó látván a veszélyt, nem sokat mulatott, hanem fogja a csépet – agyoncsapta a bikát, s fölvetette a zsák tetejére, és szerencsésen haza is vitte [...] (5.)</p>	<p>Allyig mēnt pár lépést, az ēstálló felő egy nagy vad bika szalatt ēgēnyest rája. A kirá úgy akarta Buli Jankót elveszteni, hogy majd a bikával megöletyi. De Jankó csak nyugottan fēlnyút a vállára a csépé, ēgyet kanyarított vele a feji fēlēt, avval csapta agyon a bikát, hogy tōbbet mēs sē mozdút. (303.)</p>
<p>A midőn pedig hazatért a háza oldalába vetette le válláról a zsákot, a háznak mely már ugy is roskadó félben volt, azonnal kidült az oldala. (5.)</p>	<p>Jankó egy hét alatt hazaért. A cséphadarót lēvette a ház elejbe, a zsákot mēg odatámasztotta a házhoz. A hogy odatámasztotta, olyan nehéz vót, a ház mingyá összedōt. Rítt az annya kēgyetlenű, hogy micsiná ő mos má! ez az egy kis házacskája vót, mos má as sincs. (303.)</p>
<p>Volt a királynak egy elátkozott vára, melyben senki meg nem lakhatott, mert ha valaki egy éjszaka bent hált – már reggelre bizonyos, hogy halva találták; tehát ezt tette fel a király magában, hogy Jankót majd ide záratja be, és itt majd elkell neki mégis csak vesznie. Azért is így szólítá meg Jankót: látod-e fiam ezt a kastélyt, az éjszaka ebben kell hálnod, azután neked ajándékozom, mit szólsz hozzá? (7.)</p>	<p>Ēcczēr csak gyōn a kirá kengyelfutója, hogy mēnyenyék rōkton, a kirá hivatya, hogy van őneki egy elátkozott vára, ha ő abba mēghál, a vár az ővé lēs. A kirá otthonn mindég csak azon tōrte a fejit, -hogy veszíhetné el Jankót. Most is azé hivatya, mer a ki még abba az elátkozott vára mēnt hānyi, mindég ott veszett. (303.)</p>
<p>Jankó csakugyan hozzálátott a vendégeskedéshez, evett, ivott, oda sem tekintett a bajnak [...] 11-et üt az óra, valaki az ajtót kopogtatja [...] Az ajtó megnyílik, Jankó csak elbámul, midőn egy nagy fene fekete ördög emberi alakban elejébe áll [...]</p>	<p>Bemēgy, leül, hozzáfog a kēnyerezéshez, mikor jólakott, egy nagy kulacs bort bevēt rá, a furolya ott vót előtte az asztalonn, el kezdett furolyázni szépenn, mint estenkint otthon szokott. Elműlyik a tiz óra, a tizēny is, valahogy elgyōtt a tizēnkettő is. Csörög-csattog a vasajtó, a nagy lépéséktű csakúgy zēngēt a pádamēntom, kinyilyik az ajtó, hát belép egy nagy files ördög. (304.)</p>
<p>Mikor pedig Jankó a dudázást elhagyta, azt mondá az ördög, Jankó én nagyon szeretnék dudálni, taníts meg reá [...] (8.)</p>	<p>Mikor az ördög jó lakott, nagyon mēt tecczēt neki a furolyaszó, kérte Jankót, hogy taníjja mēg őt is, nagyon mēgkedvelte a furolyát. (305.)</p>
<p>Gyere hát, no, próbáld. (8.)</p>	<p>Jankó aszonta: »Szivesenn! Mé nē! Gyere no!« (305.)</p>
<p>Gyere mondá Jankó, majd megigazitom az ujjaidat, Jankó felnyitá az ajtót, és az ajtónyílásba tétetá az ujjait; az ördög szivesen szót fogadott mert szeretett volna dudálni [...] Jankó rácsukta az ajtót és oda szoritotta az ujjait. Azután fogta a csépjét, úgy csépelte amint neki tetszett. (9.)</p>	<p>»No! tedd ide az ajtó közé a kezédet, de hamar!« Az ördög odatētte. Jankó erre hirtelen összecsapta a két ajtót, az ördög kezi odaszorút, Jankó mēg élēvette a cséphadarót, úgy elverte az ördögöt, maj kitōrte a rossz. (305.)</p>
<p>A király ki azután látván, hogy Bulyi Jankón az ördög sem foghat ki, békét hagyott, nem akart vele tōbbet ujjat huzni [...] az ígért várat neki ajándékozta. (9.)</p>	<p>Másnap reggel látta a kirá, hogy Jankónak kutyabaja sincs, má látta, hogy nem birnak evvel az ördögök sē, a palotát mēg a várat örökōsenn neki ajándékozta. (305.)</p>

Tekintettel arra, hogy az említett, a besenyőtelkinél később közölt csángó mesén kívül nincs más nyomtatott szövegváltozata a típuskombinációnak, illetve a Buli Jankó típusnak önmagában sincs a 20. század közepénél korábbi publikációja, úgy vélem, hogy az idézett néhány szövegazonosság is elégséges bizonyíték arra, hogy Szabó Julcsa e Buczászky-féle ponyvaszöveg ismeretében mondta el Berze Nagynak a Buli Jankó meséjét.

NÉHÁNY MAGYAR NYELVŰ GRIMM-MESE A 19. SZÁZADBAN

A ponyvamesék nyomozása csak részeredményeket hozott, tekintettel arra, hogy a kérdéses öt Grimm-mese vonatkozásában kettő esetében ugyan fel tudunk mutatni ponyvai szövegpárhuzamokat, azonban nem sikerült bizonyítani genetikus kapcsolatot közöttük. (Ennek ellenére elképzelhető, hogy mégis hatással lehettek e ponyvanyomtatványok Besenyőtelek illetve tágabban a palócság mesekincsére. A filológiai módszerek nem vezettek e szövegeknél sem az állítás, sem cáfolatának bizonyítására.) Emiatt hasznosnak tűnt egyet hátrébb lépni és a nyomtatott írásbeliség egy másik szövegcsoportjára helyezni át a figyelmet. Solymossy úgy találta, hogy az öt Grimm-mese közül kettő (a *Nemfélék Jankó* és *A négy egytestvér* című) nincs meg a Halász Ignác fordította *Gyermek-mesék* című Grimm-mesekötetekben. Ezért a kutatás következő fázisában arra voltam kíváncsi, kideríthető-e, hogy e két mese hol jelent meg először magyarul, fellelhetőek-e valamely másik, Berze Nagy gyűjtése előtről származó magyar nyelvű Grimm fordításkötetben?⁴⁸ Másként feltéve a kérdést: melyik lehetett az a Grimm fordítás, ami közvetve vagy közvetlenül a két mese besenyőtelki változatának alapjául szolgálhatott?

A legkorábbi magyar nyelvű Grimm-mesék nyomozása legalább annyira izgalmas és bonyolult feladat, mint a ponyvanyomtatványok kutatása. Léteznek magyar nyelvű Grimm-meséket listázó bibliográfiák, ugyanakkor ezek még a 19. századi kiadványok esetében sem teljesek, néhol egymásnak ellentmondó adatokat adnak, illetve javításra, kiegészítésre szorulnak.⁴⁹ E listákba jellemzően csak a fordításkötetek kerültek be, közülük is többnyire csak azok, melyeknél a kiadó feltüntette a Grimm szerzői nevet. Ezen kívül szinte teljes egészében feltáratlanok az egyes, nem kötetben kiadott szövegfordítások, melyek a ponyvákon kívül például iskolai olvasókönyvekben, gyerek-lapokban valamint egyéb periodikákban is előfordultak. Jelen fejezetnek nem lehet a célja egy nagyszabású és mindenre kiterjedő könyvészeti adatfeltárás, még akkor sem, ha csupán a 19. századi Grimm fordításokra szűkíteném is le a vizsgálat időkereteit. Könyvészeti adalékokkal azonban e dolgozat is hozzá tud járulni a későbbi Grimm-kutatásokhoz. A továbbiakban a két, Halász könyvéből hiányzó Grimm-mese legkorábbi magyar nyelvű fordításait mutatom be és vetem össze a besenyőtelki variánsokkal.

⁴⁸ Solymossy azt is kimutatta, hogy Berze Nagy mesemondói magyar nyelvű szövegekként ismerték meg a Grimm meséket, emiatt a vizsgálódást én is csak a magyar nyelvű kiadványokra korlátoztam. (Solymossy 1913: 4.)

⁴⁹ Voigt [1963] 2007–2009. és Kozocsa 1963.

A NÉGY EGYTESTVÉR

Ahogy a tárgybeli Grimm-mesék többségét, *A négy egytestvér* címűt is Gyűrő Klára mondta el Berze Nagy Jánosnak. A tündérmese *A négy ügyes testvér* elnevezésű mesetípusba (ATU 653) tartozik.⁵⁰ A besenyőtelki változatot 1904 tavaszán gyűjtötte Berze Nagy, az önmagában álló cselekménytípusnak ennél korábbról csak két magyar variánsát ismerjük: az egyik egy 19. század második feléből való kéziratos feljegyzés. E szöveg nem komplett mese, csupán a cselekmény vázlata a század második feléből, vélhetőleg Gyulai Pál kézírásában. Bár a népmesegyűjtés 19. századi textológiájához nagyon érdekes megfigyelni a meseszöveg-rögzítés egyik első fázisának e példáját, azonban a besenyőtelki meseváltozatra e kéziratnak nyilvánvalóan semmilyen hatása nem lehetett.⁵¹ A másik változat egy orosházi (Békés megye) variáns, melyet 1875-ben közölt Veres Imre a *Magyar Nyelvőr*-ben.⁵² A mese menete megegyezik a besenyőtelki variánssal, olyan apróbb eltérések találhatók a két szöveg között, mint hogy a mesterseget tanult fivérek Gyűrő Klára változatában nem az apjuknak, hanem a királynak mutatják be a tudományukat vagy például az, hogy a fiúk nem egyeznek meg azon, hogy kié legyen a királylány, így mindenki egy zsák arannyal tér haza. E folyóiratos közlésen kívül a mese a század végéig több népszerű Grimm fordításkötetben is megjelent,⁵³ többek között 1861-ben, Nagy István *Gyermek s házi regék* című kétkötetes gyűjteményében.⁵⁴ Érdemes egy pillanatra megállni e kötetnél, tekintettel arra, hogy ezt a kiadványt tartják számon az első magyar nyelvű Grimm-mesekötetként. Nagy fordítása az Ifjúsági könyvtár elnevezésű sorozatban (annak második és harmadik darabjaként)⁵⁵ jelent meg. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* már 1860-ban (!)

⁵⁰ A típus szüzséje a következő: egy ember elküldi a fiait mesterséget tanulni: az egyik csillagász lesz, a másik tolvaj, a harmadik vadász, a negyedik pedig szabó. Hazatérnek és bemutatják apjuknak tudományukat. Az apa egy távoli madárfészket jelöl ki, abból kell a fiúknak ellopni a tojásokat. A csillagász a messzelátójával meglátja, a tolvaj ellopja, a vadász kilövi belőle a tojásokat a szabó pedig összevarrja. A király lányát elrabolja egy sárkány, a testvérek útnak indulnak, hogy kiszabadítsák. A csillagász meglátja, hogy a királylány egy távoli szigeten van a sárkány ölében. A tolvaj kiszabadítja, míg a sárkány alszik. A vadász megöli a sárkányt, ám az éppen a királylánnyal hazainduló fiúk hajójára esik, ami kettétörik. A szabó összevarrja a hajót. A fiúk összevesznek, hogy kié legyen a királylány, végül megegyeznek abban, hogy az egyiküké lesz, a többiek jutalmat kapnak. MNK 2. 1988: 379.

⁵¹ Marosi Samu, Bagossy Károly, Bak László és ismeretlen gyűjtők népmesegyűjteménye. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirattára Irod. 4-r 397. II. kötet 127. Gyulai kolozsvári mesegyűjtéséről lásd Domokos 2015b. 231–240.

⁵² Veres 1875.

⁵³ Grimm 1861: II. 160–171. Karády 1895: 44–56.

⁵⁴ E könyvritkaságról sokáig tartotta magát az a képzet, hogy Magyarországon nem érhető el egészében, tekintettel arra, hogy csak az egyik kötete maradt meg az Országos Széchényi Könyvtár állományában. A könyv valamilyen oknál fogva kimaradt mind az OSZK alap-, mind pedig az online katalógusából. Benne van azonban a könyvtár 1936 előtt beszerzett anyagainak egy részét tartalmazó, nagy formátumú, kézzel írt ún. müncheni katalógusában. A Paed. 4235 számú jelzeten mindkét kötet megtalálható.

⁵⁵ A sorozat első darabja: Fekete 1861.

több könyvismertetést is közölt róla. Egy bizonyos, közelebről nem ismert K. J. a recenziójában arra utalt, hogy Nagy fordításának megjelenésekor a Grimm-mesék Magyarországon mint gyermekmesék már ismertek voltak.⁵⁶ Arra egyelőre nem tudok válaszolni, hogy vajon az eredeti német szövegek ismeretére vagy esetleg korábbi szövegfordításokra hivatkozott-e a recenzens, azonban az bizonyos, hogy nem 1861-ben jelent meg először magyar nyelvű gyűjteményben Grimm-meseszöveg. Bár nem tartja számon a Grimm-bibliográfia és ennek nyomán a folklorisztikai szakirodalom sem, de a Nagy István-féle fordításnál tizennégy évvel korábban, már 1847-ben megjelent Karády Ignác *Regék. Nagyobb gyermekek számára* című gyűjteménye, mely számos Grimm-mese fordítását tartalmazza, köztük *A négy művész* címen *A négy testvér* meséjét is.⁵⁷ Ezt dolgozta át később Gaal Mózes a *Regék és mesék az ifjuság számára* című, Karády neve alatt évszám jelzése nélkül többször kiadott kötet számára.⁵⁸ Noha *A négy testvér* meséje nem tartozik a legnépszerűbb Grimm történetek közé, a 19. században kiadott és gyermekeknek szánt meséskönyvek közül még legalább egyben biztosan olvasható. Solymossy ugyan nem találta meg Halász *Gyermek-mesék* című Grimm-gyűjteményében a mesét, az azonban megvan Halász egy másik mesegyűjteményében, a *Legszebb magyar mesék* sorozat első kötetében.⁵⁹ E szöveg nyilvánvalóan Grimmék verzióját veszi alapul, azonban attól eltérő epizódok is kerültek bele, a besenyőtelki változattól cselekményszinten is távolabb áll. Bár a cselekmény menetébe a Karády és Gaal nem avatkozott bele, a megszövegezésben (jelzők, hangutánzók használata) láthatólag bátrabban elrugaszkodtak az alapszövegtől. A Nagy István-féle fordítással összevetve a Karády illetve az azt átdolgozó Gaal meseszöveget azt mondhatjuk, hogy a besenyőtelki variáns inkább Nagy fordításához áll közelebb. A *Gyermek s házi regék* népszerűségére jellemző, hogy a *Néptanítók Lapja* harminc évvel a mesegyűjtemény megjelenése után azt az „iskolai könyvtárak megszerzésére nagyon ajánlatos” köny-

⁵⁶ „Lehet, hogy sok gyerek már egy részét részint hallás, részint más könyvekből olvasás után ismerendi e meséknek [...]” *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1860. III. évf. 50. sz. 1640–1644. (1643.) Korábban egy bizonyos Emilia felkérésre írt recenziót a sorozat kötetéről (1860).

⁵⁷ Karády 1847: 195–201. 1847 előtt öt kiadása volt a *Kinder- und Hausmärchennek*: 1812/1815, 1819, 1837, 1840 és 1843. Nagy 2015: 34.

⁵⁸ *Melyik kapja a királyleányt?* Karády [1895]: 320–326. (Harmadik, bővített kiadás). Itt jegyezni meg, hogy az első két kiadás megjelenésének ideje nem egyértelmű. Kozocsa Sándor úgy tudja, hogy először 1872-ben jelent meg Heckenastnál, a második kiadás adatait a bibliográfiájában nem adja meg (Kozocsa 1963: 559). Voigt Vilmos az első kiadást 1895-re teszi, a másodikikat nem adja meg, a harmadikat 1905-re. (Voigt [1963] 2007–2009: 123.) A meglévő példányok és sajtóbeszámolóik alapján annyi bizonyos, hogy 1872-ben és 1895-ben volt két nem teljesen azonos kiadása Karády könyvének. A *Vasárnapi Ujság* korabeli könyvismertetője azonban azt írja, hogy az 1872-es megjelenést megelőzte egy még korábbi kiadás: „Regék és Mesék Karády Ignácztól. Heckenast Gusztávnál második, bővített és igazított kiadásban jelent meg e derék gyermek-könyv, melynek első kiadása már évek előtt elfogyott volt. Az új kiadás az elsőt nemcsak tartalmasságában, de a külső kiállítás csínjában is sokkal felülmúlja. [...] Gyermekeknek kétségkívül igen kedves ajándék lesz e csinos könyv, melyben szívők és képzeletők bő táplálékot talál.” (Kiemelés D. M.) *Vasárnapi Ujság* 1872. okt. 27. XIX. (43.) 533. Feltehetőleg az 1847-ben kiadott *Regék* című gyűjteményre utal a könyvismertető: Karády 1847.

⁵⁹ Halász [1897]: 146–153.

vek között sorolta fel.⁶⁰ A kiadvány aránylag olcsó volt (az első kötete 1 forint 20 kr., a második 1 forint). Nagy István Grimm gyűjteményében nem csak *A négy testvér* meséje található meg, de tudomásom szerint ez az egyetlen olyan kötet a századból, amelyik hiánytalanul tartalmazza Berze Nagy gyűjteményében szereplő mind az öt említett Grimm-mese eredetijét, így azt a kettőt is, amelyek Halász Ignác *Gyermek-mesék* című fordításkötetből hiányoznak.⁶¹ A besenyőtelki változatban a mesélő a Grimm fordításhoz képest rövidebben és egyszerűbben adja elő a történetet. A továbbiakban a Nagy István és a Berze Nagy-féle szövegek néhány részletét egymás mellett mutatom meg, annak érdekében, hogy a szövegszintű hasonlóságok kirajzolódjanak.

Nagy István	Berze Nagy János
Volt egyszer egy szegény ember, annak volt négy fia. Történt egyszer, hogy a szegény ember így szólott a fiaihoz: – Édes fiaim! nekem nincsen semmim se, tehát nem is hagyhatok nektek semmit, hanem tanácslom, hogy vándoroljatok el a nagy világba, tanuljatok meg valami mesterséget, és igyekezzetek boldogulni az életben. (160.)	Hun vót, hun nem vót, vót a világonn egy szegény embër, annak vót négy fia. Aszonta ècczër nekik: – Gyèrèkejim! én sëmmitlen embër vagyok, nektèk kënyeret nem tudok annyi, idáig neveltelek bennetèkèt, mos má mënnyetèk, tanúlytatok mestersègèt, oszt èllyetèk a magatok lábánn! (501.)
Te csillagvizsgáló, mondd meg nekem, hány tojás van azon veréb fészekbe ott a hársfa tetején? A csillagvizsgáló pedig vette a messzelátóját, oda tekintett a fészeg felé, és így felelt. – Öt. – Már most te tolvaj! menj és lopd el azt az öt tojásd úgy, hogy a rajtuk ülő anya-veréb azt észre ne vegye. (166.)	– No! jó! Hát te csillagász, nézd mëg, ott a fa tetejibe köt egy madár, hány tojás van alatta? A csillagász odanézett, aszonta, hogy: »Öt!« – Jó van! de most má, tolvaj! tē mëg lopd ki alólla, hogy a madár észre nē vègye! (502.)
Te pedig most lödd ketté mindegyik tojást egy lövéssel, de úgy, hogy épen csak két darabra essék. A vadász fogta a puskáját, és nem is igen célzott, csak elsütötte, s a mint elsült, mindegyik tojás a közepén két felé volt löve. (166.)	– Most má, te vadász! lótt szét ezèkèt a tojásokat ègybű! A vadász ègy lövésbű szétlòtte mind az öt tojást. (502.)
Már most látom, hogy mindannyian ügyesek vagytok a magatok mesterségében [...] (167.)	– No! má látom, hogy tuttok valamit, de ha a lányom valamélyitèk mëgszabadítaná a sàrkántú, annak annám felesègű! (503.)

A besenyőtelki változathoz hiányzik az a formulákban is bővelkedő rész, amikor a fiúkat rábeszéli a mesterek, hogy az ő tudományukat válasszák. További hosszabb elterés, hogy a mesefordítás végén a fiúk megpróbálják meggyőzni egymást, hogy kinek a tudása ér többet a királylány kiszabadítása során, mely a Heves megyei változatban

⁶⁰ *Néptanítók Lapja* 1891. jún. 06. 21. (45.) 406–407.

⁶¹ Az I. kötetben: *Mese egy fiúról ki elbujdosott, hogy a félelmet megtanulja*. Grimm 1861: 19–37. (Berze Nagynál *Nemfélék Jankó*); *Hamupipóke*. Grimm 1861: 127–134; *A boróka-fenyő*. Grimm 1861: 190–199. (Berze Nagynál *A fejr madár*). A II. kötetben: *A libapásztor*. Grimm 1861: 63–91. (Berze Nagynál *A faladár ló...*); *A négy testvér*. Grimm 1861: 161–171.

teljesen hiányzik. Annyi bizonyos, hogy e szóbeliségből származó szöveg is a Grimm-mesét követi, azonban a szövegszintű hasonlóságok nem annyira meggyőzőek, mint a *Buli Jankó* című mese esetében voltak. A két mese szövege közötti genetikus kapcsolatot itt sem zárnam ki teljesen. Ez elképzelhető úgy is, hogy a Nagy István-féle fordításgyűjtemény eljutott Besenyőtelekre (láttuk, hogy a könyvet kifejezetten ajánlották iskolák számára), de az sincs kizárva, hogy későbbi Grimm-fordítások használták fel Nagy Grimm-szövegét.

NEMFÉLEK JANKÓ

A Halász Ignác kötetéből hiányzó másik Grimm-mese, *A félelemkereső* (ATU 326) típusba tartozó *Nemfélek Jankó* című besenyőtelki mese.⁶² A típus első ismert, magyar nyelvű nyomtatott variánsa 1848-ban jelent meg a *Népdalok és mondák* harmadik kötetében.⁶³ Az Erdélyi János közölte szövegváltozat nem csak terjengős stílusában, de menetében is több helyen eltér a Heves megyei variánstól, ugyanakkor ennyi alapján ennek sem zárhatjuk ki lehetséges hatását a besenyőtelki variánusra. Különösen amiatt nem, mert az Erdélyi-közölte meseszöveg ponyván is megjelent több alkalommal.⁶⁴ Ezek egyikénél sem lehet genetikus szövegegyezéseket kimutatni, leginkább mégis a *Népdalok és mondák* változatával, illetve az innen ponyvára került szöveggel mutat Gyűrő Klára meséje egyezéseket. Ezeken kívül, a besenyőtelki szövegnél korábban, gyűjteményes kötetben kiadott magyar népmeseszöveget nem tudunk párhuzamba állítani Berze Nagy gyűjtésével. Bár Solymossy Sándor sem ponyván, sem a Halász Ignác-féle kötetben nem találta meg e mesét, azt – akárcsak *A négy testvér* meséjét, a Grimm fordításkötetek is számos alkalommal közölték. A dolgozat terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé a részletes szöveg-összehasonlításokat, ezért csupán arra van mód, hogy a Heves megyei mese néhány további lehetséges nyomtatott szövegelőzményét felmutassam. A már említett Grimm-mesegyűjteményekben, a Nagy István fordította *Gyermek s házi regékben* valamint Karády Ignác és Gaal Mózes Grimm-kötetében e mese

⁶² A cselekménye a következő: egy félelmet nem ismerő fiú útnak indul, hogy megtanuljon félni. Egy harangozó vállalkozik rá, hogy megtanítsa. Felküldi a templomtoronyba, ő meg lepedőbe öltözve várja ott a fiút. A fiú nem ijed meg, kihajítja a harangozót. Egy hóhér is félelemre tanítaná a fiút: hét akasztott emberrel kell egy éjszakát töltenie. Ezt is kiállja. Ezután a fiú a király udvarába ér, akinek egy elátkozott kastélya van. Aki három éjszakát ott tölt, megszabadítja a kastélyt a kísértetektől. Boszorkánnyal, halálfejjel, halottal küzd, de még mindig nem tud félni. A király nekiadja a lányát, annak szolgálója éjjel nyakon önti vízzel. Ezzel végre megijeszti a fiút. MNK. 2. 1988: 133.

⁶³ Erdélyi 1848: 315–319. (Itt jegyezném meg, hogy az MNK nem ezt, hanem egy másik Erdélyi mesét, *A félelemkereső* címűt (Erdélyi 1848: 289–299.) sorolja az ATU 326 típusba, míg a hivatkozott mese véleményem szerint tévesen az MNK 326A* *A kísértetborbély* című típusnál szerepel. MNK 2. 1988: 133; 136.)

⁶⁴ *Bátor Jancsi...* 1853: 2–8. (azonos szöveggel később: Nagyvárad: Tichy, 1862.) A *Népdalok és mondák* néhány meséjének ponyvára kerüléséről lásd Domokos 2015b 47–51. *A félelemkereső* című mesetípusnak már említett többi ponyvaváltozata: *Bátor Tamás...* 1875. és *Kusza Bódi...* 1891.

is olvasható.⁶⁵ Az utóbbi szövegközlésnél a mese menetében ugyan nincs eltérés, de a szövegezése egyéni invencióról tanúskodik. Ezeken túl Ágai Adolf Forgó bácsi álnéven, 1890-ben kiadott *Kis mesekönyvében* szintén megvan a mese fordítása.⁶⁶ A kiadó e kötetet egyébként a Halász-féle Grimm gyűjtemény kiegészítésének szánta.⁶⁷ Zempléni P. Gyula *Grimm meséi* című kötetében *A félelem* címen találjuk meg a mesét.⁶⁸ Szóról szóra követi ugyanezt a szöveget Endrey Tivadar Zoltán azonos című kiadványa.⁶⁹ Ezek a szövegek cselekményükben azonosak a Grimm-féle forrásszöveggel, filológiai módszerekkel nem lehet megállapítani, hogy melyik került közvetve vagy közvetlenül a besenyőtelki mesemondó közösségbe. Összegezve, a mese a legelső magyar népköltési gyűjteményben is szerepelt (1848) mely már az 1850-60-as évek elején több kiadásban ponyvára is került (Réthy, Tichy). Ettől függetlenül két másik ponyvaváltozata is létezik a mesének (Bucsánszky és Rózsa kiadásaiban). A ponyvai szöveghagyományon túl 1861-től a következő négy évtized alatt legalább ötféle Grimm-mesekiadásban is olvasható volt a Gyűrő Klára elmondása alapján *Nemfélek Jankó* címen megjelent mese, melyek bármelyike felfogható a népmese lehetséges szövegelőzményeként.

Az eddigiek alapján azt mondhatjuk, hogy a 19. század végére a nyomtatott írásbeliségnek egy olyan vegyes, többek között népmesegyűjteményeket, mesefordításokat, iskolai olvasókönyveket, ponyvanyomtatványokat és folyóiratokat is magában foglaló korpusza állt az olvasók rendelkezésre, melyek nagymértékben befolyásolták a szájhagyományozó szóbeliséget.⁷⁰ A bőséges olvasmányanyag lehetséges hatásainak feltárásához érdemes megvizsgálni a befogadói oldalt és megnézni, milyen források tanúskodnak az olvasni tudás korabeli szintjéről.

BESENYŐTELEK ALFABETIZÁLTSÁGA KÉT SZÁZAD KÜSZÖBÉN

A populáris olvasmányok recepciójának vizsgálata során nem csak szövegfilológiai módszerekkel dolgozhatunk, de az olvasni tudásra vonatkozó adatok és következtetések is eredményesen használhatóak. Alapvetőnek tartom, hogy az olvasmányok mellett, azok elsajátításának elemi feltételéről, magának az olvasásról, annak lehetőségéről és megvalósulási formáiról (például kollektív olvasás) is megalapozott ismeretekkel rendelkezünk. Az analfabétának tartott közösségek, az alsóbb társadalmi rétegek olvasási hagyományának vizsgálata a folklorisztikában soha nem jelentett termékeny kutatási irányt. A paraszti közösségek olvasmányairól (például a ponyvákról, kalendáriumokról) és általában véve az alsóbb társadalmi rétegek 19. századi olvasási

⁶⁵ *Mese egy fiúról, ki elbujdosott, hogy a félelmet megtanulja.* Grimm 1861. (I.): 18–37. és *Jaj, csak félni tudnék!* Karády 1895: 44–56.

⁶⁶ *A ki világgá ment, hogy borzadni tanuljon.* Grimm testvérek 1890: 50–70.

⁶⁷ A kötet tartalomjegyzéke alatt a következő szöveg olvasható: „Az itt felsorolt mesék a kiadásunkban megjelent: Gyermekekmesék Grimm testvérek után Halász Ignác című gyűjteményben nem fordulnak elő és így ezen kötet annak mintegy *kiegészítő részét képezi.*” Grimm testvérek 1890.

⁶⁸ Grimm [1894]: 90–100.

⁶⁹ *A ki nem tudott félni.* Grimm 1902: 93–103.

⁷⁰ A 20. században rögzített mesék 19. századi forrásairól lásd Kovács 1969. és 1977a.

szokásairól és szövegértési kompetenciáiról így sajnos csak nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre.⁷¹ A népi írásbeliség tanulmányozása hosszú ideig a történeti kutatásokban általában véve sem merült fel releváns kérdésként a néptömegek széleskörű analfabetizmusát feltételezve.⁷² A paraszti írásbeliséget átmenetek és fokozatok nélkülinek tételezték és a részkompetenciák⁷³ (félalnfabéták) lehetőségével az utóbbi időkig jellemzően nem is számoltak. Az elmúlt évtizedekben nyugat-európai mintákat követve nálunk is felerősödtek a könyvtörténeti és alfabetizációtörténeti kutatások, melyek elsősorban a 16–18. századra koncentráltak, a 19. század sok szempontból máig feltáratlannak tekinthető.⁷⁴ Könnyű belátni, hogy az olvasni tudás vizsgálata sokkal komplikáltabb feladat az írni tudásénál, tekintettel arra, hogy magának az aktusnak nincs közvetlen írásos nyoma. Az olvasástörténet ingoványos és feltételezésekben bővelkedő terület, különösen, ha az alacsonyabb kulturális szinten élők olvasási készsége a vizsgálat tárgya. De talán mégsem teljesen hiábavaló megkísérelni a nép olvasni tudásának feltárását, hiszen források léteznek (például korabeli tanügyi jelentések, iskolalátogatási adatok, a műveltségre vonatkozó népszámlálási statisztikák stb.), melyek révén, ha csak megközelítő adatokhoz is jutunk, az az írásbeliség és szóbeliség kölcsönhatásának pontosabb meghatározásához vezethet bennünket.

Az alábbiakban helytörténeti munkák és népszámlálási statisztikák alapján néhány Besenyőtelekre vonatkozó olvasástörténeti adatot mutatok be. Mindezt annak érdekében teszem, hogy világosabban látszódjon az, hogy Berze Nagy mesegyűjtése idején az írni és különösen az olvasni tudás milyen fokán állt a település lakossága, illetve általánosságban: az írásbeliség szóbeliségre gyakorolt hatásának milyen kvantitatív mérőszámai tárhatóak fel egy konkrét település esetében a 19. és a 20. század fordulóján. A besenyőtelki elemi oktatás történetének áttekintését először Szabó Elek, helybeli plébános végezte el.⁷⁵ A 19. század elejére vonatkozó megállapításai alapján úgy tűnik, hogy a település oktatási körülményei és a lakosság iskolázottsága nem különbözik lényegesen a kor általános tanügyi helyzetétől.⁷⁶ Az 1810-es *Canonica Visitatio* alapján Szabó úgy látja, hogy ekkor még kezdetleges volt a településen az oktatás, mivel a gyerekek nem jártak iskolába. „Írni kevesen tudnak. Olvasni is jobbadán csak

⁷¹ Néhány fontosabb kivétel a teljesség igénye nélkül: Pogány 1959, 1978; Szabó 1981; Kovács 1989; Keszeg 2008: 69–79. 153; Mikos 2008: 263–273; 2015, 2016.

⁷² Ugyanakkor Sz. Kristóf Ildikó boszorkányperek iratanyagán alapuló történeti antropológiai vizsgálatai bebizonyították, hogy már a kora újkori falvaink és mezővárosaink lakosai is ismerősek az írott kultúra termékeivel. Kristóf 1995: 77.

⁷³ A teljes analfabetizmus és az olvasni tudás közötti is több fokozat feltételezhető: csak a nyomtatott betűk ismerete vagy csak a nagy betűké, kézírás olvasása, silabizálás vagy folyékony olvasás.

⁷⁴ Az európai kontextusba ágyazott hazai könyvtörténeti és olvasástörténeti kutatásokról jó áttekintést nyújt: Hudi 2009: 7–18; Sz. Kristóf 2008; Granasztói 2011. Az élénkülő hazai interdiszciplináris vizsgálódásokat jól jellemzi, hogy az utóbbi években több periodika is tematikus számot szentelt az alfabetizációtörténeti kutatásoknak. Egy a kora újkori kutatásoknak szentelt konferencia előadásai alkotják az *Acta Papensia* 2002. 1–2. számát. A *Korall* 2011. évi (43. sz.) száma pedig kifejezetten az olvasástörténet kevésbé feltárt korszakára (18–19. század fordulójára) összpontosít.

⁷⁵ Szabó 1927.

⁷⁶ Vö. Mészáros 1968: 140.

így: 1, 2, 3, 4!⁷⁷ Az 1860-as évekig a kántor egy kismesterrel együtt látta el a tanítói feladatokat. Az Eötvös-féle népiskolai törvény hatására a század második felében Besenyőtelken is szervezettebbé vált az oktatás, mely azonban továbbra is felekezeti (római katolikus) maradt.⁷⁸ A harmadik tanítói állást 1888-ban szervezték meg, 1893-ban pedig egy negyedik tanári állás is létesült.⁷⁹ 1905-ben egy kéttantermes iskolát emeltek.⁸⁰ Berze Nagy János a mesegyűjteménye előszavában 1907-ben pedig már azt írja, hogy a faluban öttenitős iskola működik.⁸¹ A település művelődni vágyó nagygazdái olvasótársaságot is alapítottak a század végén. E szerveződés Nagy Olvasókör néven jött létre 1896-ban, melynek célja a „helybeli olvasás lehetővé tétele, bálok tartása és alkalmi beszélgetések folytatása...” volt.⁸² Sajnálatos módon a könyvek és az olvasók számáról ebből az időszakból nem maradtak fenn adatok; későbből is csupán csak annyi, hogy 1949-ben 62 tagja volt az olvasókörmnek. Az olvasókörök megszervezésének helyi igénye azonban már önmagában is jól jelzi, az olvasni tudó és művelődni vágyó falusiak jelenlétét, mindez az analfabétának tartott, és csak a szájhagyományban élő parasztok toposzával nehezen egyeztethető össze.

A 19. század második harmadától kezdve a népszámlálási statisztikák már közvetlenül az alfabetizáltságra vonatkozó adatokat is nyújtnak. Az 1869. évi népszámlálás volt az első, ahol a lakosság írni és olvasni tudását külön kérdőpontokként szerepeltették (írni és olvasni is tud, csak olvasni tud, sem írni sem olvasni nem tud).⁸³ Keleti Károly megállapította, hogy a teljes 6 éven felüli lakosság több mint fele analfabéta volt.⁸⁴ Magyarországon ekkor az írni és olvasni egyaránt tudó férfiak aránya 44,49% volt (a nőké 27,65%), ennél a csak olvasni képesek száma lényegesen nagyobb volt.⁸⁵ Különösen a nőkre jellemző az, hogy olvasni még megtanultak, írni azonban már nem.⁸⁶ A népszámlálási statisztikából az is kiolvasható, hogy Magyarországon ekkor a városokban 20%-kal többen tudtak írni és olvasni, mint a falvakban.⁸⁷ A következő, 1880. évi

⁷⁷ 293 tanköteles gyermek közül csak 55-en jártak ekkor iskolába. Szabó 1927: 18.

⁷⁸ Szecső 2000: 183.

⁷⁹ Szabó 1927: 20.; Szecső 2000: 181.

⁸⁰ Szabó 1927: 185.

⁸¹ „Most békés, vidám nép lakja a falut, amely szereti multját, ápolja hagyományait, s a »nobilis compossessoratus«-nak [közbirtokosság – D. M.] műveltségét bizonyítja az az öt-tanítós felekezeti iskola, mely a templom előtt áll.” Berze Nagy 1907: XIX.

⁸² Szecső 2000: 192. (A tagdíj kezdetben évi négy korona, 1911/1912-től pedig évi két korona volt.)

⁸³ Népsz. Stat. 1871. Az írni és olvasni tudás adatait lásd a 225–258. oldalakon. (A népszámlálási adatfelvételek végrehajtási és eszmei időpontjai jellemzően eltérnek egymástól, egyezményesen e népszámlálást szokták az 1869. évinek nevezni.)

⁸⁴ Keleti 1871: 358. Magyarországon és Erdélyben együtt a 6 éven túli analfabéta férfiak aránya 51%, a nőké 59% volt.

⁸⁵ Az alfabetizáció történetének kutatói ma már egyetértenek abban, hogy az olvasni képesek száma mindig meghaladta az írni tudókat: Hudi 2009: 85; Tóth 1996: 80. és 266. 47. lábjegyzet. (Az írni tudók száma annyiban segít az olvasni tudók számának meghatározásában, hogy megadja utóbbiak minimális számát. Tóth 2002: 332.)

⁸⁶ Magyarországon az írni ugyan nem, de olvasni képes nők száma több, mint kétszerese a csak olvasni tudó férfiakénak (8,46% és 17,46%). A csak olvasni tudó nők aránya Erdélyben is közel ugyanez volt (3,85% és 6,08%). Keleti 1871: 358.

⁸⁷ Erdélyben 30% ugyanez a különbség Népsz. Stat. 1871: 231.

népszámlálás adatait tekintve⁸⁸ megállapítható, hogy Magyarországon és Erdélyben a 7 év felettiek között 1869 óta 10%-kal csökkent mind az analfabéta férfiak mind pedig a nők száma (a férfiaknál 51%-ról 41,14%-ra, a nőknél 59%-ról 50,16%-ra).⁸⁹ Még szembetűnőbb ez a változás, ha a fiatalabb generációt nézzük. A 11–15 évesek között a fiúk 60%-a, a lányok 50%-a, a 8–10 éves fiúknak már a 72%-a, a lányoknak pedig a 62%-a tudott írni és olvasni egyaránt 1880-ban. Az alfabetizáltság ilyen mértékű terjedése minden bizonnyal az Eötvös-féle népiskolai törvénynek köszönhető.⁹⁰ A gyűjtés idejéhez legközelebbi népszámlálást 1900-ban tartották. Ebben Heves megye alfabetizáltságára vonatkozóan, a 10 évvel korábbi népszámlálással összehasonlítva a következő adatok szerepelnek: 1890-ben a megye 6 évnél idősebb lakosainak 52,4%-a tudott írni és olvasni egyaránt, 1900-ban már ugyanezen korcsoport 64,1%-a volt teljesen alfabetizált. (A Duna-Tisza közének összesített átlaga ezekben az években közel 10%-kal volt a Heves megyeinél magasabb).⁹¹ Az országos átlag ennél alacsonyabb számot, a Heves megyeihez közelebbi arányt mutat: 1900-ban a 6 éven felüliek írni és olvasni tudásának országos átlaga 59,3%-a volt.⁹²

Az írni és olvasni tudásra vonatkozó községsoros (településszintű) adatok jellemzően hiányoznak a kiadott népszámlálási statisztikákból, ugyanakkor ismert, hogy a 19. század második felében és a 20. század első felében végzett népesség-összeírások/népszámlálások részletesebb adatsorainak nagy része fennmaradt. A korábbi időszak tekintetében egyrészt létezik egy angol nyelvű kutatási jelentés, melyet a Max Planck Demográfiai Kutatóintézet felkérésére készítettek magyar kutatók néhány évvel ezelőtt. Ebben az 1851-ből és az 1869-ből megmaradt összeírások házakra (lakásokra) és egyénekre vonatkozó kérdőíveiről kapunk áttekintést, sajnos azonban Besenyőtelekre vonatkozó adatsorra nem utalnak benne.⁹³ Másrészt zömmel fennmaradtak a későbbi időszak feldolgozási táblái, amelyek az információk mennyiségét tekintve a kiadott népszámlálási kötetek és az egyéni adatokat tartalmazó személyi kérdőívek között helyezkednek el. Ezen anyag 1880 és 1980 közötti időszakra nézve kutatható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának óbudai kutatótermében.⁹⁴ Besenyőtelekre vonatkozóan 1880-ból, 1890-ből és 1910-ből is maradtak fenn a lakosság műveltségére vonatkozó adatokat tartalmazó feldolgozási táblák. 1880-ban Besenyőtelek

⁸⁸ Népsz. Stat. 1882. Az írni és olvasni tudás adatait lásd a 226–385. oldalakon.

⁸⁹ Népsz. Stat. 1882: 226.

⁹⁰ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közköztartás tárgyában. (A számarányt némiképp az is növelhette, hogy 1880-ban csak a 7 év feletti népesség alfabetizációját nézték szemben az 1869. évvel összehangban a nemzetközi statisztikákkal. Ezt azzal indokolták, hogy a hatodik életévtől kötelező iskolai oktatás első évében még nem lehet elvárni az írni és olvasni tudás elsajátítását: “[az első évben] főleg vidéki iskolákban az ifjúság csak aránylag csekély része tanul meg olvasni és még csekélyebb írni.” Népsz. Stat. 1882: 226. és 291.

⁹¹ Népsz. Stat. 1902: 42.

⁹² Népsz. Stat. 1902: 8.

⁹³ Óri-Pakot 2011.

⁹⁴ Az 1900–1980 közötti népszámlálások feldolgozási táblái tartalmának rövid ismertetése kiadványban is megjelent; eszerint az 1900-as népszámlálásról nem maradt fenn műveltségre vonatkozó községsoros feldolgozási tábla: Kepecs 1992: 223–248. Az 1880. és az 1890. évi népszámlálások feldolgozási tábláinak használatához a helyszínen található segédletek nyújtanak kiindulási pontot.

(Bessenyő) teljes lakosságának (2612 fő)⁹⁵ közel 40%-a írni és olvasni egyaránt képes volt, 44,3% pedig legalább olvasni tudott.⁹⁶ Azt mondhatjuk, hogy az 1880-as években már szinte minden második besenyőtelki lakos tudott olvasni.⁹⁷ (Ez néhány százalékkal jobb, mint a megyei átlag.⁹⁸) A soron következő népszámlálás idején a település lakóinak már több mint a fele (54%) tudott olvasni, azaz a csak olvasni tudók száma 10 év alatt közel 10%-kal nőtt.⁹⁹ 1900-ból nem maradt fenn községsoros adat (országos átlag a teljes lakosságra nézve 60% feletti volt).¹⁰⁰ Újabb tíz év múlva, 1910-ben azt láthatjuk, hogy 29 besenyőtelki már középiskolát is végzett (8 osztályt 11 férfi és 2 nő, 6 osztályt 5 férfi és 1 nő, 4 osztályt 5 férfi és 5 nő) és összességében 20 év alatt 13%-kal nőtt az olvasni tudó besenyőtelkiek száma. Besenyőtelken 1910-ben a teljes lakosság 67%-a, a 6 éven felülieknek pedig már a 80%-a tudott legalább olvasni.¹⁰¹ Láttuk, hogy Berze Nagy gyűjtésekor a különféle nyomtatott meseszövegek tucatjai álltak rendelkezésre. A település lakóinak döntő többsége elért a műveltség azon fokára, hogy képes volt az írásbeliségből származó, így a ponyvák, kalendáriumok, tankönyvek, folyóiratok és gyűjteményes kötetek közvetítette mesék önálló elsajátítására is. Mindemellett a közösség számára való felolvasás népi hagyományával a korszakunkban számolni kell, a nyomtatott szövegek a hangos vagy kollektív olvasás révén pedig a ténylegesen olvasni tudóknál sokkal szélesebb körhöz juthattak el.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozatban Elisabet Róna-Sklarek és Solymossy Sándor tanulmányaiból kiindulva Berze Nagy János *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből* című gyűjteményében megjelent besenyőtelki mesék nyomtatott szövegelőzményeinek feltárá-

⁹⁵ Népsz. Stat. 1882: 110.

⁹⁶ MNL OL XXXII-23-h. Népszámlálási feldolgozási táblák. Az 1880. évi népszámlálás feldolgozási táblái: 516. doboz.

⁹⁷ Az adatok e levéltári forrásban nincsenek korcsoportonként különböztetve. Az olvasni tudásra vonatkozó számadat nyilvánvalóan még kedvezőbb lenne, ha a még nem iskoláskorúakat figyelmen kívül hagynánk.

⁹⁸ 1881-ben a megye teljes lakosságának 40,2%-a legalább olvasni képes volt. (Népsz. Stat. 1882:229). A 7 éven felülieket tekintve jóval kedvezőbb számot kapunk: 54,83% tudott olvasni. (Népsz. Stat. 1882:234.)

⁹⁹ MNL OL XXXII-23-h 431. d. Az 1890. évi népszámlálás feldolgozási táblái. A település lakóinak száma 2849 fő. Ír és olvas 765 férfi és 696 nő, csak olvas 24 férfi és 140 nő, sem ír, sem olvas 621 férfi és 696 nő.

¹⁰⁰ Az írni és olvasni tudók országos aránya – mint azt fentebb is láttuk – 59,3% volt. Népsz. Stat. 1902. 8. Csak olvasásra vonatkozó adatom nincs, de az írni és olvasni tudók számánál nyilvánvalóan többen tudtak olvasni.

¹⁰¹ MNL OL XXXII-23-h 692. doboz. Az 1910. évi népszámlálás feldolgozási táblái. (Családi állapot, műveltség, vallás és anyanyelv, korrallal összevetve). A település lakóinak száma 3396 fő volt. Ír és olvas a középiskolát végzettek felül: 1104 férfi és 1053 nő, csak olvas 22 férfi és 67 nő, sem ír, sem olvas 556 férfi és 565 nő. (Ebben a táblában korcsoportonkénti bontásban találjuk az adatokat, ami lehetővé teszi, hogy az analfabéták számát korrigáljuk: a 6 év feletti sem írni, sem olvasni tudók száma összesen csak 568 fő, többségükben 40 év feletti nő.)

sára vállalkoztam. Arra voltam kíváncsi, hogy a szóbeliségben fennmaradt magyar nyelvű meseszövegeknek milyen írásbeli előzményeit lehet azonosítani. A magyar falvak lakóinak többsége a 19. század második felében kezd el nagy arányban írni- és olvasni tudóvá válni.¹⁰² A népszámlálási statisztikák feldolgozási tábláinak tanulsága szerint Berze Nagy mesegyűjtésének idejére Besenyőtelken az olvasási készség kompetenciája szinte mindenkinél adott volt, ötből négyen képesek voltak elsajátítani az írott szövegeket. A nyomtatott írásbeliség ekkorra pedig olyan mesei szövegkorpuszt termelt ki, amely ténylegesen befolyásolta is a szóbeli népmesekincset. Berze Nagy 1907-ben megjelent népmeséinek közel fele tartozik olyan mesetípusba, melynek van ponyvamesei változata is. Módszertani kísérletként genetikus szövegegyezéseket próbáltam meg kimutatni a Heves megyében gyűjtött népmesék és ponyvanyomtatványok valamint gyűjteményes Grimm mesefordítások között. Egy esetben (*Buli Jankó*) filológiailag bizonyítható, hogy melyik ponyvakiadvány volt a népmese írott forrása. Két további mesénél (*Nemfélék Jankó* és *Hamupipőke*) olyan ponyvakiadványokat azonosítottam, melyek lehetséges, hogy közvetítettek a Grimm testvérek meséi és a besenyőtelki mesemondók között. A magyar nyelvű Grimm-mesekiadásoknak csak egy része feltárt, de az 1840-es évek végétől így is számos szövegváltozatot lehet Berze Nagy tárgybeli népmeséi mellé állítani. Úgy tűnik, hogy a vizsgált mesék tekintetében a fordításkötetek hatása jóval nagyobb lehetett a ponyvákénál. Solymossy Halász Ignác fordításáról bizonyította annak szóbeliségre gyakorolt közvetett hatását. Feltételezhető, hogy még mielőtt Benedek Elek jelentkezett volna a magyar Grimm meseszöveg-hagyományt egységesítő, sokszor kiadott Grimm köteteivel (1904) több más fordítás (például az 1861-ben megjelent Nagy István-féle) ugyancsak befolyásolta a besenyőtelki szájhagyományt.

Hivatkozott ponyvanyomtatványok

Ágrólszakadt Anti...

- 1882 *Ágrólszakadt Anti tündéries és csodálatos élethistóriája*. Budapest: Rózsa Kálmán és neje.

Bátor Jancsi...

- 1853 *Bátor Jancsi*. In *Három mulattató tündéri néprege*. Szarvas: Réthy.

Bátor Tamás...

- 1875 *Bátor Tamás élete, és hogyan szabadít fel egy elátkozott lelket egy régi kastélyban, és hogyan menti meg a királykisasszonyt a sárkány hatalmából, és azt megöli*. Pest: Bucsanszky. 2–8.

Kusza Bódi...

- 1891 *Kusza Bódi története, vagy: Hogyan tanul meg az ember félni. Mulattató és érdekes történet*. Pest: Rózsa Kálmán.

Az özvegy ember...

- 1853 *Az özvegy ember és árva lány*. In *Két igen érdekes tündéri néprege* Szarvas: Réthy. 3–14.

¹⁰²Tóth 2002: 34; Hudi 2002: 161.

Tatár Péter

1864 *A szegény árva leány, vagy: Az elátkozott mostoha.* Pest: Bucsánszky.

Irodalom

MNK 2.

1988 *Magyar népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749).* Összeállította és a bevezetőt írta Dömötör Ákos. Szerkesztő: Kovács Ágnes. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

NÉPSZ. Stat. 1871

1871 *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Pest: Athenaeum. (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal).

NÉPSZ. Stat. 1882

1882 *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Budapest: Athenaeum. (Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal).

NÉPSZ. Stat. 1902

1902 *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények I.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság.

BANÓ István

1979 Száz éve született Berze Nagy János. *Ethnographia.* XC. 577–583.

BANÓ István – DÖMÖTÖR Sándor (szerk.)

1960 *Régi magyar népmesék. Berze Nagy János hagyatékából.* Pécs: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete.

1961 *Régi magyar népmesék. Berze Nagy János hagyatékából.* Második, bővített kiadás. Pécs: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya Megyei Szervezete.

BANÓ István – FÜLÖP Lajos (szerk.)

1977 *Egy néprajztudós műhelyéből. Berze Nagy János levélhagyatéka.* Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

BENDA Kálmán

1978 Felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. In Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* 287–305. Budapest: Gondolat.

BERZE NAGY János

1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény IX.) Budapest: Athenaeum.

1957 *Magyar népmesetípusok. II.* Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

DOMOKOS Mariann

2015a *Olvasástörténet és folklorisztika. Közelitések a ponyvamesék 19. századi paraszti recepciójához.* (Kézirat, megjelenés alatt).

2015b *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* (Néprajzi tanulmányok). Budapest: Akadémiai Kiadó.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

2007–2009 [!] *Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005. Válogatott könyvjegyzék.* In Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról.* (Szövegek és elemzések 2.) 127–135. Budapest: MTA–ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport.

EMILIA

1860 Ifjúsági iratok. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* III. (49.) 1607–1610.

ERDÉLYI János

1848 *Népdalok és mondák*. Harmadik kötet. Pest: Beimel.

FEHÉR Zoltán

1978 Bátyai népmesék. In Horváth Attila – Solymos Ede (szerk.): *Cumania 5.* (Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei) 325–359. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.

FEKETE Mihály

1861 *Olvasó könyvecske kezdők számára*. Pest: Engel és Mandello. /Ifjúsági könyvtár I./

FÜLÖP Lajos

2003 Berze Nagy János népmesekutató munkássága. (A „Hevesi Kalevalától” a Baranyai Kalevalá”-ig.) In Horváth László (szerk.): *Mátrai tanulmányok*. 173–192. Gyöngyös: Mátra Múzeum.

GRANASZTÓI Olga

2011 Olvasótól olvasóig. Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseire. *Korall* 43. 5–24.

GRIMM

1861 *Gyermek s házi regék* I–II. Grimm után Nagy István. Pest: Engel és Mandello.

[1894] *Grimm meséi*. Az ifjúság számára gyűjtötte és átdolgozta Zempléni P. Gyula. Budapest és Bécs: Deubler.

1902 *Grimm meséi*. Mohács: Pannonia.

GRIMM testvérek

1878 *Gyermek-mesék*. Grimm testvérek után Halász Ignác. Budapest: Eggenberger.

1899 *Gyermek-mesék*. Grimm testvérek után Halász Ignác. Budapest: Athenaeum.

1890 Kis mesekönyv. Grimm testvérek gyűjteményéből válogatott mesék 5-8 éves gyermekek számára számos fametszetű ábrával. Budapest: Eggenberger. [Forgó bácsi/Ágai Adolf]

GRIMM, JACOB & WILHELM

2009 *Családi mesék*. ford. Adamik Lajos és Márton László. Pozsony: Kalligram.

GULYÁS Judit

2010 „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Budapest: Akadémiai Kiadó.

GULYÁS Pál

1917 Népköltésünk idegennyelvű fordításai. Első közlemény. *Ethnographia* XXVIII. 112–127.

HALÁSZ Ignác

[1897] *Legszebb magyar mesék*. Az ifjúságnak és a népnek meséli Móka Bácsi. Első sorozat. Budapest: Lampel.

HEINRICH Gusztáv

1895 Alsó osztályu német olvasókönyveink. *Magyar Pedagógia* IV. 638–640.

HORGER Antal

1908 *Hétfalusi csángó népmesék*. Budapest: Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény X./

HUDI József

2002 Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben. *Acta Papensia* (2.) 1–2. 161–170.

2009 *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében.* Budapest: OSZK–Gondolat.

KARÁDY Ignác

1847 *Regék. Nagyobb gyermekek számára alkalmazá Karády Ignác.* Pest: Heckenast.

KARÁDY I[gnác]

[1895] *Regék és mesék.* Grimm regéinek felhasználásával átdolgozta Gaal Mózes. 3. bővített kiadás. Budapest: Franklin.

KELETI Károly

1871 *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából.* Pest: Athenaeum.

KEPECS József

1992 *A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990. II. kötet. (A népszámlálások feldolgozási segédletei, az alkalmazott nomenklatúrák és csoportosítási rendszerek módszertani ismertetése.)* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

KESZEG Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek 3.) Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

KOVÁCS Ágnes

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 1. Arany László magyar népmesegyűjteménye. 177–211. *Népi Kultúra–Népi Társadalom* II–III. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1977a A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai 2. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág. I–V. 139–188. *Népi Kultúra–Népi Társadalom* IX. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1977b *Buli Jankó, Bulyi Jankó.* In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 386. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KOVÁCS I. Gábor

1989 *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A-magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KRISTÓF Ildikó

1995 "Istenes könyvek – ördögös könyvek." Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkánypercek alapján. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Népi Kultúra–Népi Társadalom XVIII.* 67–104. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZ. KRISTÓF Ildikó

2008 Statisztikák, használatok, olvasatok. Az írni-olvasni tudás történeti kutatásának forrásairól és módszereiről (16–18. század). In Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei.* 209–224. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete–L'Harmattan.

KOZOCSA, Sándor

- 1963 Grimmsche Märchen in Ungarn. In Denecke, Ludwig – Greverus, Ina-Maria – Heilfurth, Gerhard (szerk.): *Brüder Grimm Gedenken I. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*. 559–574. Marburg: Elwert.

LABÁDI Gergely

- 2011 A természet könyvét olvasni. A megértés metaforái a 18-19. század fordulóján. *Korall* 43. 82–106.

MÉSZÁROS István

- 1968 *A magyar nevelés története (1790–1849)*. Budapest: Tankönyvkiadó.

MIKOS Éva

- 2008 A folklór, az írásbeliség és a tömegkultúra együttélése, s a folklorista lehetőségei a mai Gyimesben. In Pócs Éva (szerk.): „*Vannak csodák, csak észre kell venni.*” *Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben* 1. 255–278. Budapest: L’Harmattan–PTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék.

- 2010 *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. (Szóhagyomány) Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet–PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék–L’Harmattan.

- 2015 Regék a magyar előkorból. Folklór, irodalom és közköltészet Tatár Péter Rege kunyhójában. In Csörsz Rumen István (szerk.): *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* 4. 387–405. Budapest: Reciti.

- 2016 Nem folytatott típusok. Folklorisztika-történeti tanulságok *A csillagszemű juhász (AaTh/MNK 858)* története kapcsán. *Ethnographia* (jelen kötet)

NAGY Ilona

- 2015 A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In Gulyás Judit (szerk.): *A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok*. 15–63. Budapest: L’Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

ORTUTAY Gyula

- 1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* LXXIV. 3. 321–336.

ŐRI Péter–PAKOT Levente

- 2011 Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18–19th centuries. (Working papers of the Max Planck Institute for Demographic Research).

PETRIK Géza

- 1885 *Magyar könyvészet 1860–1875. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*. Budapest: Magyar Könyvkereskedők Egylete.

POGÁNY Péter

- 1959 *Folklór és irodalom kölcsönhatása. A régi váci nyomdaműködése nyomán (1770–1823) I. Vásári ponyvairatok. (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal)*. (Irodalomtörténeti füzetek 24.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 1978 *A magyar ponyva tüköre*. Budapest: Magyar Helikon.

ROCHE, Daniel

- 2011 A könyv mint fogyasztási cikk – gazdaság és olvasás között. *Korall* 43. 25–41.

SKLAREK, Elisabet

- 1901 *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig.

RÓNA-SKLAREK, Elisabet

1909 *Ungarische Volksmärchen*. Leipzig: Dieterich.

1912 Einige Grimmsche Märchen im Ungarischen Volksmunde. In Gragger Róbert (szerk.): *Philologiai dolgozatok a magyar–német érintkezésről*. 3–15. Budapest: Hornyánszky.

2013 *Ungarische Volksmärchen. Neue Folge*. Berlin: Hofenberg.

SOLYMOSSY Sándor

1913 Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* XXIV. 1–8.

SZABÓ Elek

1927 *Besenyőtelek története*. Eger: Egri Nyomda Rt.

SZECSKÓ Károly

2000 *Besenyőtelek története*. Eger: Besenyőtelek Község Önkormányzata.

SZABÓ László

1981 A paraszti olvasás és a folklór. In Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór és mindennapi élet. Válogatott tanulmányok*. (Folklór–társadalom–művészet 7) 31–59. Budapest: Népművelési Intézet.

TÓTH István György

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete. /Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 17./

2002 Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon. *Acta Papensia*. 2. 1–2. 31–37.

2006 Könyvek és olvasók. In Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. 236–246. Budapest: Osiris.

VERES Imre

1875 Népmesék. A négy testvér. *Magyar Nyelvőr* IV. (9.) 422–424.

VOIGT Vilmos

[1963] 2007–2009 [!] A Grimm mesék magyar fordításai. In Voigt Vilmos: *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. 122–125. Budapest: MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport. /Szövegek és elemzések 2./

Domokos Mariann

MTA BTK Néprajztudományi Intézet

e-mail: domokosmariann@gmail.com

Mariann Domokos

The 19th-century printed sources of orally transmitted tales

The author in her article presents the printed textual antecedents of the folktales from Besenyőtelek collected by János Berze Nagy and published under the title *Folktales from Heves and Jász-Nagykun-Szolnok Counties* in 1907. The aim of the investigation was to reveal what printed sources Hungarian tales circulating in orality could have in a geographically well-demarcated area at the beginning of the 20th century. By this time a vast yet so far partly undisclosed tale corpus was available in print culture, which did influence oral tale tradition. The bibliographic data harvesting of the author

covered cheap prints and Hungarian translations of the Grimm tales to trace the possible effects of print culture on oral storytelling. Almost half of the folktales published by Berze Nagy belong to such tale types that had variants formerly published in Hungarian in cheap prints. In the case of one folktale the author managed to prove that a specific cheap print edition by the Bucsánszky publishing house must have been the written source. In the case of two further folktales the author identified such cheap editions that in all probability mediated between the tales of the Brothers Grimm and the tale-tellers in Besenyőtelek. It is also possible that the Grimm translation by István Nagy published in 1862 also influenced oral tradition in Besenyőtelek. Textological comparison was supplemented with archival sources relating to reading habits of the period (relevant data of census statistics). According to these sources the vast majority of the local population (80% of inhabitants above the age of 6) was able to read (at least), therefore was able to get acquainted with written tales not only via loud readings but also via reading on his/her own.